

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Obywatel i władca. Propaganda idei restytucyjnej w ikonografii monetarnej (I w. p.n.e. – I w. n.e.)

Author: Agata A. Kluczek

Citation style: Kluczek Agata A. (2018). Obywatel i władca. Propaganda idei restytucyjnej w ikonografii monetarnej (I w. p.n.e. – I w. n.e.). "Klio" (t. 47, nr 4 (2018), s. 111–130), doi 10.12775/KLIO.2018.053

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

AGATA ALEKSANDRA KLUCZEK*

Obywatel i władca. Propaganda idei restytucyjnej w ikonografii monetarnej (I w. p.n.e. – I w. n.e.)

The citizen and the ruler. The propaganda of the idea of restitution in monetary iconography (1st c. BC – 1st c. AD)

Streszczenie: Przedmiotem analizy w artykule stała się ikonografia monet (I w. p.n.e. – I w. n.e.), które można zaliczyć do grupy tematycznej *restitutio*. Punktem wyjścia rozważań są monety Oktawiana, na których po raz pierwszy w mennictwie rzymskim podjęto wprost temat *restitutio*, wprowadzając do inskrypcji formułę *restituit*. Dalej skupiono się na wyobrażeniach rewersowych, które symbolizowały akt *restitutio* przedstawieniem cesarza podnoszącego z klęczek postać kobiecą. W omawianym okresie takie rewersy były wprowadzone w mennictwie trzech władców: Galby, Witeliusza i Wespazjana.

Abstract: In the article, the object of analysis has to do with the iconography of coins (1st c. BC – 1st c. AD), which may be classified within the thematic group of *restitutio*. The starting point of the considerations has to do with Octavian's coins, in which – for the first

* Uniwersytet Śląski w Katowicach, 41-600 Katowice, ul. Bankowa 12, agata.kluczek@us.edu.pl, ORCID: 0000-0003-0852-0572

time in the history of Roman mintage – the theme of *restitutio* was engaged by means of introducing the formula *restituit* to the inscriptions. Further on, the focus of the article addresses the representations featured on the reverse which symbolised the act of *restitutio* by a depiction of the emperor who lifts up a figure of a woman from her knees. In the period that is discussed such reverses were introduced in the mintage of three rulers: Galba, Vitellius and Vespasian.

Słowa kluczowe: moneta rzymska, ikonografia monetarna, idea *restitutio*.

Keywords: Roman coin, monetary iconography, idea of *restitutio*.

Historia monety rzymskiej, chociaż z punktu widzenia systemu monetarnego nie odzwierciedla cesury między Republiką a Cesarstwem, to jednak – pod względem typologii oraz treści wyrażanych w inskrypcjach i ikonografii monetarnej – pozostaje w dużym stopniu paralelna do zmian życia politycznego w państwie rzymskim. Przejście od ustroju republikańskiego do jedynowładztwa odzwierciedliło się w mennictwie, ale w sposób trudny do bezpośredniego uchwycenia. Granica jest tu bowiem nieostra. W zasadzie to na podstawie kryterium instytucjonalno-ustrojowego, bynajmniej nie typologiczno-monetarnego i nummograficznego, przyjęło się różnić dwie kategorie mennictwa: republikańskie oraz imperialne¹. Treści monet należących do tej pierwszej grupy wyrażały idealny stan państwa, wspieranego boską pomocą i przywoływały aspekty obrazu idealnego obywatela jako takiego. Z kolei treści monet drugiej kategorii te same elementy rozmieszczały w kręgu, którego centrum wyznaczała osoba władcy. To on

¹ Jako przykład ich wzajemnych przenikań, ale też niekonsekwencji, czy raczej niemożności arbitralnego ich rozdzielenia, można podać – jak czyni to Pierre Assenmaker – serie monetarne Oktawiana: CAESAR DIVI F oraz IMP CAESAR (RIC 1, s. 59–61, nr 250–273, ok. 32–27 r. p.n.e.), nie są one ujęte w katalogu RRC, chociaż niektóre z nich są współczesne ostatnim emisjom Marka Antoniusza, te są objęte katalogiem RRC. Są w nim z kolei monety Oktawiana: IMP CAESAR DIVI IVLI F (RRC, nr 534.3, 38 r. p.n.e.) oraz CAESAR DIVI F oraz DIVI F (RRC, nr 535.1–2, 38? r. p.n.e.). Zob. P. Assenmaker, *La monnaie, instrument et expression d'un pouvoir romain en mutation*, [w:] *Le monde romain de 70 av. J.-C. à 73 apr. J.-C. Voir, dire, lire l'empire*, sous la dir. N. Mathieu, Rennes 2014, s. 240.

niejako personifikował idealnego obywatela rzymskiego epoki Cesarstwa². Zarazem w toku ewolucji życia politycznego w Cesarstwie Rzymskim pod naporem bieżących wydarzeń i wymogów w tym monetarnym wizerunku władcy i jego państwa gromadziły się coraz to inne detale, sygnalizujące – jak można je odczytywać – monarchiczną formę *régime*'u. Nie tyle narastały one aż do osiągnięcia apogeum³, ile ich dobór mógł się plastycznie zmieniać, one same zaś występowały w mniejszym bądź większym nasileniu.

Melanż w taki sposób odczytywanych wyobrażeń monetarnych wskazywany jest zwłaszcza w odniesieniu do pierwszego stadium istnienia Cesarstwa. To wtedy w dobie rządów Augusta, jak zauważono, współistniały w mennictwie „zarówno tradycje republikańskie – którym zresztą założyciel Cesarstwa przypisywał niemałe znaczenie w swej polityce propagandowej oraz w lansowanej ideologii przywrócenia w społeczeństwie dawnych cnót obywatelskich – jak i podstawowe postulaty władzy cesarskiej, mające zapewnić pryncypsovi wiodącą pozycję w państwie”⁴.

Wśród czynników znamionujących nowe czasy, czyli monarchiczną rzeczywistość, wskazuje się przede wszystkim zaanektowanie jednej strony

² Por. ogólne uwagi: A.A. Kluczek, *Obywatel? Jaki obywatel? Świadcstwo mennictwa rzymskiego czasów Karakalli*, „In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką” 2013, 7, s. 9–25.

³ W czasach Augusta w państwie rzymskim obecne były pierwiastki monarchiczne, sami zaś starożytni zauważali, że jest to jedynowładztwo, por. np. Tac. *Ann.* 1.4: „Igitur verso civitatis statu nihil usquam prisci et integri moris: omnes exuta aequalitate iussa principis aspectare, nulla in praesens formidine, dum Augustus aetate validus seque et domum in pacem sustentavit”, tłum. S. Hammer: „Jakoż po zmianie ustroju państwa nigdzie nie pozostało śladu z dawnego, a nieskażonego obyczaju; zrezygnowawszy z równości, każdy się na rozkazy cesarza oglądał, wolny na razie od troski, póki August w kwitnących leciech siebie, swój dom i pokój podtrzymywał”; Tac. *Hist.* 1.1: „postquam bellatum apud Actium atque omnem potentiam ad unum conferri pacis interfuit (...)”, tłum. S. Hammer: „Lecz od bitwy pod Akcjum, odkąd dla dobra pokoju musiano całą władzę skupić w ręku jednego człowieka (...)”. Na temat politycznego systemu Pryncypatu, zakresu władzy princepsa, por. A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 2009, s. 783 i n.

⁴ A. Kunisz, *Tradycje republikańskie a odzwierciedlenie nowej rzeczywistości w mennictwie epoki Augusta*, [w:] *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej. Studium historyczne*, red. A. Kunisz, Katowice 1995, s. 124–125. Republikańskie tradycje w najbardziej wyraźny sposób występowały na emisjach sygnowanych *triumviri monetales*.

monety (awers) na wizerunek, imię i tytułaturę dynasty⁵, a także oddanie drugiej (rewers) na potrzeby bieżącej polityki, w tym zwłaszcza prowadzonej polityki sukcesyjnej⁶. W sferze typologicznej mennictwa z tymi treściami głoszącymi *novum*: naturę jedynowładczą systemu, współistniało afiszowanie przywrócenia dawnego: *restitutio*, która mogła dotyczyć różnych płaszczyzn życia społeczno-politycznego. Tym zaś oprawy używała Roma, symbolizująca zarówno Miasto nad Tybrem, jak i państwo rzymskie oraz jego agendy.

Transformację treści monetarnych we wskazanych kierunkach stymulowały przemiany ostatnich lat Republiki i pierwszych lat Cesarstwa. W kolejnych dziesięcioleciach pewne nowości stały się wręcz banalne w mennictwie rzymskim, a nawet utrwały się na stulecia⁷. „Odświeżało” wszak ich wydźwięk posługiwanie się nimi w czasach przesileń politycznych. Sprzyjały temu takie okoliczności jak koniec dynastii i walka pretendentów do purpury imperialnej, dostrzegana przez konkurentów potrzeba zaprezentowania własnego monetarnego wizerunku, a następnie konieczność starań zwyczajcy o zapewnienie sobie stabilnych rządów. W tym kontekście interesujący materiał do porównania z mennictwem pierwszego cesarza rzymskiego dostarcza mennictwo Wespazjana, założyciela dynastii flawijskiej,

⁵ To element kontynuacji i rozwoju praktyk stosowanych już w mennictwie imperialnym i okresu triumwirów. Ewolucja wyobrażeń na awersach wiodła od wizerunków bóstw i ubóstwionych personifikacji, poprzez wizerunki królów i przodków, do zaprezentowania przedstawienia osoby żyjącej – Cezara, zob. RRC, nr 480.2–17 (D, 44 r. p.n.e.). Aluzja do zgody (*senatus consultum*) na umieszczenie portretu Cezara na monecie: Cass. Dio 44.4.4. Por. A. Suspène, *Les effigies monétaires romaines et l'apparition du portrait de César: problèmes légaux et politiques*, „Revue des Études Anciennes” 2008, 110.2, s. 461–481.

⁶ Te płaszczyzny wskazano w studium: A. Kunisz, *Tradycje republikańskie...*, s. 133.

⁷ Taką normą w okresie Cesarstwa stało się umieszczanie na awersach wizerunku i nomenklatury cesarza. Por. P. Assenmaker, *La monnaie...*, s. 242–243, 261. Zawężwszy materiał badany do ikonografii awersowej monet i w tym zakresie koncentrując się na strojach i atrybutach portretowanych postaci, ewolucję wizerunku władców rzymskich pokazał Pierre Bastien, zob. P. Bastien, *Le buste monétaire des empereurs romains*, 1–3, Wetteren 1992, 1993, 1994. Por. D.H. Euan-Smith, *Obverse portrait propaganda*, „Numismatica e Antichità Classiche” 1977, 6, s. 257–269.

którego panowanie (69–79) wyłoniło się w toku zdarzeń wojny domowej 68–69.

Początki obecności idei *restitutio* w mennictwie rzymskim, wyrażonej dosłownie formułą *restituit* wprowadzoną do napisu monetarnego, sięgają I wieku p.n.e. U progu Pryncypatu prawdopodobnie w mennicy azjatyckiej⁸ zostały wyemitowane aureusy, które w wyjątkowy sposób komentują ówczesne działania Oktawiana. Awersy, opisane inskrypcją IMP CAESAR DIVI F COS VI, prezentują głowę Oktawiana noszącego wieniec laurowy. Na rewersach umieszczono napis LEGES ET IVRA P R RESTITVIT oraz obraz mężczyzny w togach siedzącego na *sella curulis*, ów *togatus* trzyma zwój (*volumen / rotulus*) w prawicy, przed nim stoi pudło (*scrinium / capsula*) (por. il. 1)⁹.

Il. 1. Au, 28 r. p.n.e., źródło: D. Mantovani, *Leges et iura p(opuli) R(omani) restituit: principe e diritto in un aureo di Ottaviano*, „Athenaeum” 2008, 96, il. 1

⁸ Por. D. Mantovani, *Leges et iura p(opuli) R(omani) restituit: principe e diritto in un aureo di Ottaviano*, „Athenaeum” 2008, 96, s. 7: aureus wyemitowany prawdopodobnie w tej samej mennicy (Azja, Efez) co tetradrachmy RIC 1, Aug., nr 476: IMP CAESAR DIVI F COS VI LIBERTATIS P R VINDEX, głowa Oktawiana w koronie laurowej / / PAX, Pax stojąca z kaduceuszem, w polu *cista mystica* i wąż.

⁹ J.W. Rich, J.H.C. Williams, *Leges et Iura P.R. Restituit: A New Aureus of Octavian and the Settlement of 28–27 BC*, „Numismatic Chronicle” 1999, 159, s. 169–213; R.A. Abdy, N. Harling, *Two Important New Roman Coins*, „Numismatic Chronicle” 2005, 165, s. 175–176. Znane są zaledwie dwa egzemplarze tego typu. Szeroko komentuje treści tych monet D. Mantovani, *Leges et iura...*, s. 5–54, tu dalsza literatura.

W interesującym nas kontekście uwagę przyciągają treści umieszczone na rewersach tych aureusów¹⁰. W wyobrażeniu bohaterem przedstawionej sceny jest sam Oktawian, stylizowany na urzędnika w todze, który siedzi na krześle kurulnym. Jak zauważyli J.W. Rich oraz J.H.C. Williams, Oktawian August rzadko był prezentowany w ikonografii monetarnej w takim stroju i scenerii¹¹. Można wymienić tylko kilka przypadków, w których siedzi on na *sella*, trzymając posążek Wiktorii¹², siedząc na *sella* na podium (*tribunal*), otrzymuje gałązkę od żołnierza lub żołnierzy¹³, wyciąga rękę ku dziecku podnoszonemu w jego stronę¹⁴, wręcza obywatelowi – z okazji obchodzonych Ludi Saeculares – *suffimenta*, czyli środki oczyszczające¹⁵. Na podwyższeniu stoi jako *togatus* w wieńcu laurowym (*corona laureata*) wraz z M. Wipsaniszem Agryppą¹⁶ albo zasiada z Agryppą u boku – nadal w todze – na *bisellium* umieszczonym na podwyższeniu zdobionym w *rostra*¹⁷. Wcześniej w podobny sposób w mennictwie republikańskim sygnalizowano aktywność niektórych urzędników. Pokazani więc zostali siedzący na *subsellium* dwaj kwestorzy¹⁸, a także dwaj edylowie plebejscy¹⁹. Detale w ikonografii tych republikańskich denarów – kłosa zboża – są aluzją do urzędowej roli pokazanych postaci.

Inny jest sens rewersów aureusów Oktawiana. Aranżacja jego postaci (*togatus*) i jego atrybutów (*volumen*, *capsa* oraz *sella*) podkreśla cywilny – nie militarny – charakter jego aktualnych działań. Zapis COS VI w inskrypcji awersowej pozwala na dokładne wydatowanie wyemitowania tych monet: 28 rok p.n.e. Ta chronologia zaś umożliwi powiązanie treści re-

¹⁰ Przywilej noszenia wieńca laurowego zyskał Oktawian w 36 r. p.n.e. (Cass. Dio 49.15.1), *corona* może być również aluzją do potrójnego triumfu w sierpniu 29 r. p.n.e. (por. Cass. Dio 51.21.5–7).

¹¹ J.W. Rich, J.H.C. Williams, *Leges et Iura...*, s. 176–177.

¹² RIC 1, Aug., nr 270 (D, 29–28 r. p.n.e.).

¹³ RIC 1, Aug., nr 162–165 (Au/D, 15–13 r. p.n.e.).

¹⁴ RIC 1, Aug., nr 200 (Au/D, 9–8 r. p.n.e.).

¹⁵ RIC 1, Aug., nr 350 (Au, 16 r. p.n.e.).

¹⁶ RIC 1, Aug., nr 397, 400 (D, 13 r. p.n.e.).

¹⁷ RIC 1, Aug., nr 406–407 (D, 13 r. p.n.e.).

¹⁸ RRC, nr 330 (D, 100 r. p.n.e.).

¹⁹ RRC, nr 351 (D, 86 r. p.n.e.).

wersowej ze zdarzeniami tego czasu²⁰. Przyjęło się, że trzeba ją odnosić do zapadłych wówczas decyzji Oktawiana. Po zwycięskiej dla niego wojnie domowej wydał on w 28 roku p.n.e. edykt, w którym „wszystkie bezprawne i niesprawiedliwe działania okresu triumwiratu ogłosił za nieważne. Tym samym zostały stworzone istotne przesłanki dla przywrócenia praworządności i naprawienia krzywd, wyrządzonych w czasie konfliktów wewnętrznych”²¹. Sedno tego dokumentu mogą przypominać hasłowo owe *leges et iura*, które wskazano w napisie rewersowym aureusów²². Detale ikonograficzne w kształcie zwoju oraz *scrinium* mogą również naprowadzać na ten aspekt legislacyjny ówczesnej aktywności Oktawiana, który odcina się od swej przeszłości jako jednego z triumwirów²³.

W zaproponowanym wizerunku Oktawiana można zauważyć – co oczywiście wynika z oceny *ex post*, czyli dokonywanej po uwzględnieniu

²⁰ Zob. Tac. *Ann.* 3.28.2; Cass. Dio, 53.2.5.

²¹ K. Christ, *Historia Cesarstwa Rzymskiego. Od Augusta do Konstantyna*, do druku podał i przedśłowiem opatrzył L. Mrozewicz, przekład A. Gierlińska, Poznań 2016, s. 133–134.

²² Analiza obecności w różnych źródłach sformułowań użytych w inskrypcji rewersowej, por. D. Mantovani, *Leges et iura...*, s. 13–20: *leges et iura, leges iuraque, leges atque ac iura*; ibidem, s. 20–24: *restituit*. Por. też J.W. Rich, J.H.C. Williams, *Leges et Iura...*, s. 181–182. Z kolei H. Zehnacker odsyła do fragmentu *Vitr. Arch.* 9, *praef.* 2: „*Instituunt civitatibus humanitatis mores, aequa iura, leges, quibus absentibus nulla potest esse civitas*”, tłum. K. Kumaniecki: „Toteż ci (...) wprowadzają w państwach bardziej ludzkie obyczaje, równość praw oraz prawodawstwo, bez czego żadne państwo istnieć nie może w stanie nienaruszonym”. Widzi w nim paralelę do idei *restitutio* i roli Oktawiana wyłaniających się z przekazu treści rewersu. Oktawian nie tyle oddaje, co przywraca prawo. Por. H. Zehnacker, *Quelques remarques sur le revers du nouvel aureus d'Octavien (28 av. J.-C.)*, „Bulletin de la Société Française de Numismatique” 2003, 58.1, s. 2–3; materiał ilustracyjny, por. idem, *Quelques remarques sur le revers du nouvel aureus d'Octavien (28 av. J.-C.) (Addendum à l'article paru dans le BSFN, 58, janvier 2003, p. 1–3)*, „Bulletin de la Société Française de Numismatique” 2003, 58.4, s. 63.

²³ W dużej mierze zmieniła się już wówczas pozycja i możliwości Oktawiana, pierwotnie wynikające z *Lex Titia* (43 r. p.n.e.), potem umowy w Tarencie (37 r. p.n.e.), która przedłużała uprawnienia triumwirów na kolejne 5 lat. Zob. przede wszystkim Liv. *Per.* 120; App. *B. Civ.* 4.2–6; Cass. Dio 46.55.3–56.2; 47.2.1–2. Por. F. Millar, *Triumvirate and Principate*, „Journal of Roman Studies” 1973, 63, s. 50–67; U. Laffi, *Poteri triumvirali e organi repubblicani*, [w:] *Il triumvirato costituente alla fine della repubblica romana. Scritti in onore di M.A. Levi*, a cura di A. Gara, D. Foraboschi, Como 1993, s. 37–65.

późniejszych losów Augusta i państwa rzymskiego – swoiste *novum* w porównaniu z przywołaną tu monetarną tradycją republikańską i w kontekście nadchodzącego jedynowładztwa. Poniekąd w tę stronę skojarzeń prowadzi analiza ikonografii aureusów dokonana przez Huberta Zehnackera. Uczony, wdając się w polemikę ze swymi poprzednikami interpretującymi rzeźbione monety, zwraca uwagę na wyizolowanie sylwetki pokazanej na rewersie. Wbrew innym sądzi, że Oktawian bynajmniej nie trzyma zwoju po to, by go wręczyć, ani go nie ofiarowuje „niewidzialnemu odbiorcy”, którym w domyśle mógłby być czy to *praeco* ogłaszający treść edyktu zebrany, czy lud rzymski jako zbiorowy beneficjent²⁴. Brakuje w ikonografii postaci obdarowywanego, a *volumen* jest po prostu atrybutem Oktawiana prawodawcy, który trzymając zwój, bynajmniej nie wykonuje żadnego gestu skierowanego ku hipotetycznemu „komuś”²⁵. Jedynym protagonistą przedstawienia pozostaje Oktawian. Został on pokazany jako prawodawca, który – tu można się wspomóc treścią napisu rewersowego – przywrócił (*restituit*) owe *leges et iura*. W napisie dopowiedziano jeszcze: P R, co odnosi się do ludu rzymskiego (*populus Romanus*). Abrewiacja nie jest jednoznaczna gramatycznie, teoretycznie można ją rozwijać do pełnej formy zarówno w genetywie, jak i w datywie: P(opuli) R(omani) lub P(opulo) R(omano). W obu przypadkach skutki edyktu dotyczą lud rzymski. Ale sprawcą tego dobrodziejstwa jest właśnie Oktawian. Semantycznie zatem wypada się skłaniać ku rozwinięciu skrótu do brzmienia: *populo Romano*²⁶. Zbyt

²⁴ Por. J.W. Rich, J.H.C. Williams, *Leges et Iura...*, s. 180: „(...) on the aureus, the scroll is not brought into relationship with the *scrinium* at the foot of the curule chair. Instead, Octavian holds it out as though offering it to an unseen recipient. The gesture recalls that made with the wreath by the figure of Victory on the denarius RIC 270”.

²⁵ H. Zehnacker, *Quelques remarques sur le revers...*, s. 2–3. Badacz zwraca uwagę na rzymską tradycję ikonograficzną: „Lorsque un personnage A donne quelque chose à un personnage B, ce dernier est toujours représenté”. Argument ten współgra z interpretacją treści napisu rewersowego: Oktawian pokazany został jako „le nouveau législateur”. Przywołany został przykład monet RRC, nr 351: M. Fannius i L. Critonius, *aediles plebis*, prezentowani są w symbolicznej scenie rozdawnictwa. Nie ma tu obywateli, wyłącznie edylowie siedzący na *subsellium*, ich rolę w operacji rozdawnictwa dla ludu symbolizuje wielki kłos zboża umieszczony obok postaci urzędników.

²⁶ Por. J.W. Rich, J.H.C. Williams, *Leges et Iura...*, s. 187; H. Zehnacker, *Quelques remarques sur le revers...*, s. 3; także D. Mantovani, *Leges et iura...*, s. 24–27, 29.

daleko posunięta wydaje się interpretacja, by odczytywać *leges* jako przywrócone prawa ludu rzymskiego / ludowi rzymskiemu, a jednocześnie *iura* jako powrót do form republikańskich, i to pomimo zapowiedzi młodego Cezara o zamiarze restaurowania Republiki (App. B. Civ. 5.130 i 132)²⁷. W 28 roku p.n.e. po zwycięskiej dla Oktawiana wojnie domowej i działaniach podsumowanych jego potrójnym triumfem ten zwycięzca może już zaprowadzać w państwie porządek, w którym to jemu będzie przysługiwało pierwsze miejsce. W takiej też odstonie autokraty został zaprezentowany na aureusach. Przywrócił ludowi rzymskiemu *leges et iura*, ale *rotulus* ze spisanyymi prawami spoczywa w jego prawicy, one zaś są dziełem jego samego i to on nad nimi czuwa, mając u stóp *scrinium*. Warto tu przytoczyć słowa antycznego dziejopisarza, piszącego z pewnej perspektywy czasowej i w podobny sposób wartościującego znaczenie zdarzenia z 28 roku p.n.e.: „sexto demum consulatu Caesar Augustus, potentiae securus, quae triumviratu iusserat abolevit deditque iura quis pace et principe uteremur” (Tac. Ann. 3.28, tłum. S. Hammer: „Dopiero za szóstego swego konsulatu Cezar August, pewny już swej władzy, zniósł to, co zarządził był za swego triumwiratu, i nadał nam prawa, abyśmy z nich w pokoju i pod cesarzem korzystali”).

W inny sposób misję i zasługi Augusta wobec ludu i państwa rzymskiego pokazano w 12 roku p.n.e. na aureusie z Rzymu, sygnowanym

²⁷ J.W. Rich, J.H.C. Williams, *Leges et Iura...*, s. 201–203. Por. C.H. Lange, *Res Publica Constituta: Actium, Apollo and the Accomplishment of the Triumviral Assignment*, Leiden 2009, s. 181–188. Nie ma wzmianki w treściach monet o chęci restaurowania ustroju republikańskiego: A. Suspène, *Aspects numismatiques de la respublica restituta augustéenne*, [w:] *Le Principat d'Auguste. Réalités et représentations du pouvoir. Autour de la Res publica restituta*, dir. F. Hurllet, B. Mineo, Rennes 2009, s. 146–147. Czym innym niż konkretne decyzje była frazeologia republikańska w deklaracjach politycznych i ich echo. Wymowne przykłady por. RGDA 34.1: „Rem publicam ex mea potestate in senat[us populique Rom]ani [a]rbitrium transtuli”; Vell. 2.89.3: „Prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata”, tłum. E. Zwolski: „Wskrzeszono dawną, uświęconą tradycją formę ustroju republikańskiego”; a także fragment inskrypcji na monetach: „QVOD PER EV(m) R(es) P(ublica) IN AMP(liore) ATQ(ue) TRAN(quilliore) S(tatu) E(st)”, zob. RIC 1, nr 358 (D, 16 r. p.n.e.). Por. też E. Todisco, *La res publica restituta e i Fasti Praenestini*, [w:] *Tem di antichità romane. Epigrafia e territorio, politica e società*, ed. M. Pani, Bari 2007, s. 341–358.

imieniem triumwira monetarnego Cossus Cornelius Lentulus. Awers tej monety prezentuje portret princepsa, opisany inskrypcją AVGVSTVS DIVI F. Z kolei rewers typu COSSVS LENTVLVS / RES PVB / AVGVST przedstawia scenę, w której *togatus* (August) stoi naprzeciw klęczącej kobiecie (*Res publica*) w diademie (?), podając jej dłoń (por. il. 2)²⁸.

Il. 2. Au, 12 r. p.n.e., źródło: D. Mantovani, *Leges et iura p(opuli) R(omani) restituit: principe e diritto in un aureo di Ottaviano*, „Athenaeum” 2008, 96, il. 4

W ikonografii aureusa Lentulusa odwołano się z jednej strony do praktyki personifikowania pewnych wartości, pojęć geograficznych czy administracyjno-politycznych, a z drugiej strony spektakularnie zaprezentowano relację cesarz – *Res publica* poprzez posłużenie się hierarchicznym układem dwóch sylwetek. W zbliżonym kształcie, a nawet w podobnym znaczeniu (*restitutio*) zyskał on popularność w mennictwie późniejszym²⁹. Używany był i wcześniej w mennictwie republikańskim, jednak do ilustrowania innych tematów. Wódz rzymski i klęcząca kobieta (personifi-

²⁸ RIC 1, Aug., nr 413. Moneta znana w jednym egzemplarzu. Por. C. Vermeule, *Un aureo augusteo del magistrato monetario Cossus Lentulus*, „Numismatica” 1960, 1, s. 5–11; A. Küter, *Zwischen Republik und Kaiserzeit. Die Münzmeisterprägung unter Augustus*, Berlin 2014, s. 266–270. Por. też F. Schmidt-Dick, *Typenatlas der römischen Reichsprägung von Augustus bis Aemilianus*. Bd. 2: *Geographische und männliche Darstellungen*, Wien 2011, s. 25, 258–259.

²⁹ Temat *restitutio* w mennictwie w okresie rządów julijsko-klaudivjskich, zob. RIC 1, Tib., nr 48 (Ses): CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS, cesarz siedzący z paterą i berłem / TI CAESAR DIVI AVGVSTVS P M TR POT XXIII S C.

kująca Sycylię) znaleźli się w ikonografii rewersów monet Mn. Aquilliusa z 71 roku p.n.e. Rzymianin trzyma rękę na ramieniu Sycylii, raczej zginając ją niż ciągnąc do góry³⁰. Inaczej na denarach L. Staiusa Murcusa z lat 42–41 p.n.e.: wódz podaje wyciągniętą prawicę klęczącej kobiecie³¹. I chociaż między tymi postaciami dodatkowo wznosi się trofeum, to sam układ tych dwóch sylwetek wydaje się bliższy temu, który znalazł się na aureusie w 12 roku p.n.e. (RIC 1, Aug., 413). Na nim w symboliczny sposób August pomaga powstać upadłej Republice. Ta nie istnieje samodzielnie: jej byt zależy od dobroczyńcy³². *Restitutio* nie została bowiem skonkretyzowana inaczej niż jako czyn Augusta wobec państwa rzymskiego. Rewers ten, jak rzecz określono, „jasno ukazuje stosunek pomiędzy wybawcą a państwem. August pomaga powstać [...] klęczącej przed nim Republice. Wybawca stoi obok odnowionego państwa, które jednak potrzebuje jego kierownictwa³³”.

Atrakcyjność użytych w czasach Augusta ikonograficznych sposobów deklarowania zależności: przywódca państwa i cesarz a *Res publica* dostrzeżono za panowania Wespazjana, pierwszego z Flawiuszów. Niektóre obrazy monetarne wypracowane w mennictwie Oktawiana/Augusta wprawdzie zostały poddane pewnemu przepracowaniu, ale też wykorzystano je do

³⁰ RRC, nr 401.1. Wyobrażenie powtórzone w 19 r. p.n.e. na monetach z imieniem triumwira monetarnego L. Aquilliusa Florusa, zob. RIC 1, Aug., nr 310 (D): CAESAR AVGVSTVS, głowa cesarza / L AQVILLIVS FLORVS III VIR SICIL, wojskowy podnosi klęczącą kobietę. Por. A. Küter, *Zwischen Republik und Kaiserzeit...*, s. 121–123; F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, s. 34: „kniend, auf beiden Knien”. Personifikacja Sycylii w mennictwie, por. J.M.C. Toynbee, *The Hadrianic School. A Chapter in the History of Greek Art*, Roma 1967, s. 128–130; J.A. Ostrowski, *Les personnifications des provinces dans l'art romain*, Varsovie 1990, s. 48 i 200, nr 1 i 3.

³¹ RRC, nr 510.1. Por. J.M.C. Toynbee, *The Hadrianic School...*, s. 51; J.A. Ostrowski, *Les personnifications...*, s. 47 i 109, nr 1.

³² Por. CIL 06.873 (inskrypcja na łuku, 29 r. p.n.e.): SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS / IMP CAESARI DVIVLI F COS QVINCT / COS DESIGN SEXT IMP SEP / REPUBBLICA CONSERVATA.

³³ P. Zanker, *August i potęga obrazów*, przeł. z języka niemieckiego L. Olszewski, podał do druku L. Mrozewicz, Poznań 1999, s. 97. Por. M.D. Fullerton, *The Domus Augusti in Imperial Iconography of 13–12 B.C.*, „American Journal of Archaeology” 1985, 89.3, s. 475–480; A. Suspène, *Aspects numismatiques...*, s. 152–155.

promowania wątków budujących ideologię nowej dynastii. Wśród nich znalazły się te, które symbolizowały ideę *restitutio* (*Res publica restituta* / *Roma restituta*). Warto tu zaznaczyć, że Emmanuelle Rosso definiuje dwie zasadnicze cechy mennictwa imperialnego Wespazjana. Były to jednocześnie różnorodność typów monetarnych oraz skromna liczba nowości ikonograficznych, czyli: „un grande nombre de citations plus ou moins exactes de types monétaires antérieurs”, ale też: „Il s’agit toujours de citations, de reprises, de transpositions, mais pas de reproductions au sens strict du terme”³⁴.

W mennictwie Wespazjana temat *restitutio* / *reparatio* – w porównaniu z rozwiązaniem na aureusie Lentulusa – został rozwinięty w oryginalny sposób. Najpierw (około 69–70 roku) wyemitowane zostały aureusy typu ROMA RESVRGENS³⁵. W ikonografii ich rewersów *togatus*, trzymający *rotulus*, podnosi z klęczek kobietę w hełmie na głowie i z okrągłą tarczą na ramieniu. Następnie w 71 roku, a potem w latach 72–73, na sestercach wyemitowanych w mennicy rzymskiej pokazano scenę z udziałem nie dwóch, a trzech postaci: *togatus* stoi naprzeciw klęczącej kobiety, podając jej dłoń, za nimi stoi kolejna kobieca postać, w hełmie i z tarczą. Na niektórych z monet z taką ikonografią umieszczono napis ROMA RESVRGES S C (por. il. 3)³⁶, na innych – LIBERTAS RESTITVTA S C³⁷.

³⁴ E. Rosso, *Le thème de la Res publica restituta dans le monnayage de Vespasien: pérennité du „modèle augustéen” entre citations, réinterprétations et dévoilements*, [w:] *Le Principat d’Auguste...*, s. 211 i 239. Nawiązywanie w mennictwie Wespazjana do typów monet czasów Augusta i Galby, por. E. Bianco, *Indirizzi programmatici e propagandistici nella monetazione di Vespasiano*, „Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini” 1968, 70.16, s. 146, 168–200; T.V. Buttrey, *Vespasian as moneyer*, „Numismatic Chronicle” 1972, 12, s. 89–112; W. Boruch, *Galba’s propaganda motifs on Vespasian’s coins*, „Notae Numismaticae” 1996, 1, s. 74–81; A. Serra, *Le monete di „restituzione o imitazione” di Vespasiano: gusto antiquario e esigenza politica*, [w:] *Ou pan ephemeron. Scritti in memoria di Roberto Pretagostini, offerti da colleghi, dottori e dottorandi di ricerca della Facoltà di lettere e filosofia*, ed. C. Braidotti, E. Dettori, E. Lanzillotta, Roma 2009, s. 1159–1184.

³⁵ RIC 2.1, Vesp., nr 1360 (Au); por. BMCRE 2, Vesp., nr 425; F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, s. 259.

³⁶ RIC 2.1, Vesp., nr 109–110, 194–195 (Ses, 71 r.), 382 (Ses, 72–73 r.). Wcześniej w mennictwie Wespazjana użyto tematu *Roma renascens*, jednak inaczej był ilustrowany. Zob. RIC 2.1, Vesp. 1317 (D, Tarr., 70 r., rw. ROMA RENASC Roma stoi z wiktoria i włócznią.

³⁷ RIC 2.1, Vesp., nr 52, 88–89 (Ses, 71 r.).

Z kolei na antiocheńskich aureusach typu PAX AVGVSTI, wyemitowanych w latach 72–73, powrócono do przedstawienia pary protagonistów. Cesarz, w nagości heroicznej, w krótkim płaszczu na barkach, wsparty na długim berle, stoi przed klęczącą postacią kobiecą w koronie wieżowej (*corona turrita*)³⁸.

Il. 3. Ses, 71 r., © Classical Numismatic Group, Inc., <https://www.cngcoins.com>

W przedziale czasowym między monetami Wespazjana a starszymi aureusami z czasów Augusta można umieścić kilka emisji typu *restitutio* powstałych w Roku Czterech Cesarzy. Wtedy tematy *Roma restituta* (także *Roma renascens*) oraz *Libertas restituta* były tymi sloganami, po które chętnie sięgano³⁹. Na niektórych rewersach przekaz zakodowany w napisie

³⁸ RIC 2.1, Vesp., nr 1550; RPC 2, nr 1924; BMCRE 2, Vesp., nr 504 (w tych pracach wskazano, że cesarz trzyma włócznię); por. F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, s. 27, 214 (w ręku cesarza: berło). O znaczeniu berła jako symbolu suwerenności i rządów cywilnych por. A. Alföldi, *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche*, Darmstadt 1980, s. 228–231; P. Bastien, *Le buste monétaire...*, s. 420–421, 426–427; także C. Grandvallet, *Haste ou sceptre long? La difficile identification d'un attribut de l'empereur combattant en numismatique (235–268 après J.-C.)*, [w:] *La „Crise” dans l'Empire romain de Marc Aurèle à Constantin, Mutations, continuités, ruptures*, dir. M.-H. Quet, Paris 2006, s. 134–137.

³⁹ Zob. RIC 1, Civ. Wars, nr 60–63 (D: ROMA RESTITVTA); RIC 1, Civ. Wars, nr 8 (Au: ROMA RENASC), 11 (D: ROMA RENASCES); RIC 1, Gal., nr 24–29, 40–43, 57–58, 87–88, 95, 160–162, 194–204, 229–230 (Au/D: ROMA RENASC(ENS)); RIC 1, Vit., nr 45 (As: ROMA RENASCENS S C); RIC 1, Civ. Wars, nr 26 (Au: aw.

wzmacniało wyobrażenie zawierające symboliczny gest restytucji. W ikonografii sesterców Galby typu LIBERTAS RESTITVTA S C znalazła się trzyosobowa grupa: *togatus*, klęcząca postać kobieca oraz postać w hełmie i tarczą⁴⁰. Na innych monetach tego cesarza napis ROMA RESTI S C zilustrowano przedstawieniem cesarza w stroju wojskowym, klęczącej kobiety w hełmie, z tarczą i parazonium, trzymającej dziecko⁴¹. Mutację tematu ikonograficznego odnotowano na dupondiusach Witeliusza typu VRBEM RE ... [*restituit / restitutam ?*] S C (?). Wódz podnosi z klęczek postać kobiecą, z tyłu stoją dwaj żołnierze⁴².

Cesarz staje naprzeciw klęczących postaci. Uosabiają one – jak można wskazać, kierując się informacjami zawartymi w napisach rewersowych – takie wartości, jak: Res publica, Libertas, Pax, Roma oraz Urbs, czyli miasto Rzym. Cała grupa wymienionych emisji przedstawia się następująco:

LIBERTAS RESTITVTA; rw. SPQR); RIC 1, Civ. Wars, nr 24–25 (D: aw. LIBERTAS; rw. P R RESTITVTA); RIC 1, Gal., nr 7–9, 37–39 (Au/D: LIBERTAS RESTITVTA); RIC 1, Vit., nr 9–10, 43–44, 69, 80–81 (Au/D/As: LIBERTAS RESTITVTA (S C)). Por. C.M. Kraay, *The Coinage of Vindex and Galba, A.D. 68, and the Continuity of the Augustan Principate*, „Numismatic Chronicle” 1949, 9, s. 140–147; É.P. Nicolas, *De Néron à Vespasien. Études et perspectives historiques suivies de l’analyse, du catalogue, et de la reproduction des monnaies „oppositionnelles” connues des années 67 à 70*, Paris 1979, s. 1303–1353; P. Assenmaker, *Roma restituta. La rappresentazione dei fondamenti politici e religiosi della rivolta contro Nerone nelle coniazioni monetarie anonime del 68 d.C.*, [w:] *Il princeps romano: autocrate o magistrato? Fattori giuridici e fattori sociali del potere imperiale da Augusto a Commodo*, a cura di J.-L. Ferrary, J. Scheid, Pavia 2015, s. 210–231.

⁴⁰ RIC 1, Gal., nr 479–480 (Ses); por. F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, s. 25–26 i 259. Cesarz uznał *libertas* za naczelną ideę w swym programie politycznym: K. Balbuza, *Główne nurty w ideologii władzy cesarza Galby*, [w:] *Studia Flavianiana 2*, red. L. Mrozewicz, Poznań 2012, s. 47–49.

⁴¹ RIC 1, Gal., nr 485 (Ses).

⁴² BMCRE 1, Vit., s. 379, nr † i przyp. 279–380; RIC 1, Vit. s. 277 (w opisach: żołnierz); H. Mattingly, *Some historical Roman coins of the first century A.D.*, „Journal of Roman Studies” 1920, 10, s. 40–41 (postać kobieca symbolizuje Lugdunum); por. F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, s. 26 i 333 (rozwińnięcie abrewiacji: *Vrbem restitutam*).

Inskrypcja rewersowa	Postać cesarza	Postać klęcząca	Postać w tle	Data emisji	Cesarz
COSSVS LENTVLVS / AVGVST / RES PVB	<i>togatus</i>	Res publica	–	12 p.n.e.	August
LIBERTAS RESTITVTA S C	<i>togatus</i>	Libertas	postać w hełmie, z tarczą	68–69	Galba
				71	Wespazjan
PAX AVGVSTI	postać z berłem	postać w <i>corona turrita</i>	–	72–73	Wepazjan
ROMA RESTI S C	wojskowy	Roma z dziec- kiem	–	68–69	Galba
ROMA RESVRGENS	<i>togatus</i>	Roma	–	ok. 69–70	Wespazjan
ROMA RESVRGES S C	<i>togatus</i>	Roma	postać w hełmie, z tarczą	71–73	Wespazjan
VRBEM RE ... S C (?)	wojskowy	Urbs/ Roma	dwaj wojskowi	69	Witeliusz

Mniej czytelne są tożsamości postaci „drugoplanowych”. Niewykluczone, że Roma i Libertas były komplementarne we wskazanych emisjach Galby, w których scenę *restitutio* wprowadzono do ikonografii monet podejmujących tematy *Roma restituta* i *Libertas restituta*. Przy takim założeniu postać w hełmie z tarczą stojąca w tle na emisjach typu LIBERTAS RESTITVTA S C jest Romą⁴³. Roma jest świadkiem gestu cesarza podnoszenia z klęczek Libertas. *Libertas* zaś zostaje przywrócona w interesie Romy. Można zauważyć, że w proponowanym ujęciu Roma przekracza swe wąskie znaczenie bogini i patronki Miasta nad Tybem oraz ludu rzymskiego. Jej postać staje się metaforą państwa rzymskiego. Podobnie można odczytać sens sesterców Wespazjana z analogicznym napisem LIBERTAS RESTITVTA S C oraz podobną aranżacją ikonografii rewersów.

⁴³ Tak w opisach monet Wespazjana: RIC 2.1, Vesp., nr 52, 88–89; J.-B. Giard, *Monnaies de l'Empire romain. III. Du soulèvement de 68 après J.-C. à Nerva*, Paris 1998, s. 144, nr 506. Por. odnośnie do monet Galby: RIC 1, Gal., nr 479–480; *BMCRE* 1, Gal., nr 258.

Większe kontrowersje dotyczą trzeciej – poza cesarzem i klęczącą Romą – postaci na monetach Wespazjana typu ROMA RESVRGES S C. W tej figurze stojącej w hełmie na głowie i z okrągłą tarczą zdaniem jednych można upatrywać Minerwę⁴⁴, inni widzą w niej Virtus⁴⁵, zdaniem jeszcze innych – jest to Roma⁴⁶. Te dwa ostatnie pomysły są szczególnie atrakcyjne. Owszem, byłoby to oryginalne w mennictwie rzymskim zdublowanie obecności Romy w jednym wyobrażeniu. Niemniej zwolennicy tego rozwiązania określają te dwie odłony Romy jako Romę-miasto i Romę-boginię. Jedna z nich jest podnoszona z klęczek przez cesarza, podczas gdy druga, stojąc w tle, patronuje scenie symbolizującej restaurowanie Rzymu przez Wespazjana po wojnie domowej⁴⁷. Dostrzeżono w taki sposób nie tylko patronacką rolę bogini Romy, ale również materialny aspekt Romy, czyli konkretnego miasta. Precedensu przemawiającego za takim rozwiązaniem dostarcza emisja Witeliusza, w której podjęto temat *restitutio Urbis*, zatem literalnie wskazano Miasto nad Tybrem.

Równorzędna jest hipoteza, by w trzeciej postaci na sestercach Wespazjana widzieć uosobioną Virtus. Dzieliła ona swój wygląd z innymi personifikacjami i bóstwami, wśród nich także z Romą⁴⁸. W konsekwencji ich sylwetki często nie odróżniają się od siebie ikonograficznie. We wskaza-

⁴⁴ Np. H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées médailles impériales, Réimpression de l'édition originale augmentée d'une introduction et d'une mise à jour de G. Depeyrot*, 1, Paris 1995, Vesp. nr 424; B. Levick, *Vespasian*, London – New York 1999, pl. IX 16.

⁴⁵ E. Rosso, *Le thème de la Res publica restituta*, s. 215–216. Roma lub Virtus: F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, s. 25–26 i 259, odnośnie do monet ROMA RESVRGES (Wespazjan) oraz LIBERTAS RESTITVTA (Galba i Wespazjan).

⁴⁶ BMCRE 2, Vesp., nr 565; A.S. Robertson, *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet University of Glasgow*, 1, London – Glasgow – New York – Oxford 1962, Vesp., nr 96 (tu bezimienna jest postać klęcząca); J.-B. Giard, *Monnaies...*, s. 148, nr 530; RIC 2.1, Vesp., nr 184.

⁴⁷ Por. N. Méthy, *La représentation de la ville Rome dans le monnayage impérial (70–235 après J.-C.)*, „Annales de la Faculté des lettres et sciences humaines” 1984, 14, s. 22.

⁴⁸ Systematyzacja wyobrażeń Romy i Virtus w mennictwie: F. Schmidt-Dick, *Typenatlas der römischen Reichsprägung von Augustus bis Aemilianus*. Bd. 1: *Weiblichen Darstellungen*, Wien 2002, s. 96–103 (Roma), 133–136 (Virtus). W kwestii podobieństwa tych przedstawień w kontekście ewolucji ikonografii Virtus por. B. Awianowicz,

nych przypadkach tajemnicza postać niewieścia nosi hełm i krótką tunikę, trzyma tarczę. Są to atrybuty zarówno Romy, jak i Virtus⁴⁹. Identyfikacja trzeciej postaci jako Virtus również semantycznie komponuje się z treścią przekazu rewersowego. To właśnie dzięki *virtus*, wcielonej w cesarza Wespazjana, *libertas* została przywrócona, a Roma powstała na nowo.

W porównaniu z Romą czy Virtus, których tożsamość mogą sugerować ich atrybuty, mało zindywidualizowany jest wygląd postaci klęczącej. Nie nadaje jej go bynajmniej bogato drapowana szata, w którą jest odziana. W zasadzie jedynie na antiocheńskich aureusach Wespazjana (PAX AVGVSTI) została ona ikonograficznie wyróżniona: nosi na głowie koronę wieżową⁵⁰. Ten szczegół teoretycznie zbliża jego posiadaczkę do Tychai⁵¹. Niekiedy więc w taki sposób – jako Tyche lub personifikacja miasta – jest opisywana postać, którą z klęczek podnosi – w akcie *restitutio* – cesarz⁵². Ale przecież także inne bóstwa i personifikacje mogły być *turrigerae*. Strojna w koronę wieżową była Kybele, Matka Bogów⁵³. Trudno jednak przyjąć, że to ona została pokazana na aureusach. Bardziej prawdopodobne jest, wydaje się, przedstawienie pewnej większej jednostki geograficznej, mniej lub bardziej wyraźnie skonkretyzowanej lub abstrakcji polityczno-administracyjnej. Są znane przecież brązowe monety powstałe w Koryncie w czasie

Przemiany w ikonografii virtus w mennictwie rzymskim od republiki do Sewera Aleksandra, „Biuletyn Numizmatyczny” 2014, 373.1, zvl. s. 5–9.

⁴⁹ W mennictwie Wespazjana zob. RIC 2.1, Vesp., nr 232 (Ses, 71 r., rw. HONOS ET VIRTVS, Honos z berłem i parazonium, Virtus z włócznią i parazonium), 196 (Ses, 71 r., rw. ROMA VICTRIX S C, Roma stoi, trzymając stopę na pancerzu, z włócznią i parazonium).

⁵⁰ Detale ikonograficzne, zob. egzemplarz: <http://numismatics.org/collection/1944.100.39966> [dostęp: 27.07.2018].

⁵¹ Tyche nosiła m.in. ten wyróżnik począwszy od jej przedstawienia na monetach Euagorasa II (ok. 360–350 p.n.e.) z Salaminą na Cyprze, por. K.A. McGregor, *The coinage of Salamis, Cyprus, from the sixth to the fourth centuries B.C.*, Diss. University of London 1999, s. civ–cix, nr 682–709.

⁵² Por. E. Rosso E., *Le thème de la Res publica restituta...*, s. 216: „la personnification d’une cité, dans la tradition des tychai hellénistiques”. Por. też F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, 2, s. 27: „Bei der weiblichen Figur handelt es sich entweder um Pax oder um eine Landes- oder Stadtpersonifikation [...]”.

⁵³ Ov. *Fast.* 4.219, 224; 6.321; Ov. *Met.* 10.696; Verg. *Aen.* 6.786; Prop. 4.11.52; Lucr. 2.606–607 (*corona muralis*); Varro ap. Aug. *De civ. D.* 7.24 (*turres in capite*).

pryncypatu Galby z napisem ROMAE ET IMPERIO ilustrowanym przedstawieniem głowy kobiecej w *corona turrita*. Dosyć enigmatyczne wyobrażenie może odnosić się przykładowo do Tyche, ale także do Romy⁵⁴. Co się tyczy aureusów Wespazjana, może się nasuwać również myśl o spersonifikowanym Orbis terrarum. Prowadzi do niej treść monet flawijskich, wyemitowanych w Efezie, typu PACI ORB TERR AVG z popiersiem kobiety w koronie wieżowej⁵⁵. W tym przypadku można wyrażać wątpliwości, czy to przedstawienie obrazuje Pax, czy Orbis terrarum, czy może po prostu Tyche. Niemniej za pewną analogię służy wyobrażenie na późniejszych brązowych monetach Hadriana (117–138). Kobieta podnoszona z klęczek przez władcę w todze nosi charakterystyczne nakrycie głowy w formie korony wieżowej oraz trzyma glob w ręce. Jej imię – Orbis terrarum – wprost podaje napis rewersowy⁵⁶.

Wreszcie kolejną możliwością interpretacji klęczącej postaci przedstawionej na aureusach Wespazjana typu PAX AVGVSTI jest uosobiona Res publica⁵⁷. W tym kontekście interesującą podpowiedź numizmatyczną do-

⁵⁴ RPC 1, nr 1213: ROMAE ET IMPERIO, głowa w *corona turrita* / L CAN AGRIPPA(E) IIVI COR, dłonie w uścisku i dwa kłosa zboża.

⁵⁵ RIC 2.1, Vesp., nr 1413, 1421 (D, 70 r.), 1423, 1426, 1433–1434 (D, 71 r.), 1458 (D, 74) r.; RIC 2.1, Vesp. (Tit.), nr 1443–1444 (D, 71 r.), 1462 (D, 74 r.); RIC 2.1, Vesp. (Dom.), nr 1448–1449 (D, 71 r.). Również na rewersach innych monet Wespazjana pokazano w takim nakryciu głowy postać kobiecą, stojącą z berłem i rogiem obfitości w ręku, nie jest jednoznaczna jej tożsamość, zob. RIC 2.1, Vesp. 1070 (Au, Rzym, 79 r., rw. TR POT X COS VIII). Wcześniej w mennictwie Ottona użyto napisu: PAX ORBIS TERRARVM, inaczej go jednak zilustrowano: Pax z gałązką i kaduceuszem; zob. RIC 1, Oth. 3–6 (Au/D). Idea *pax* już w czasach Augusta została połączona z pojęciem *orbis terrarum*, zob. ILS 8393 = CIL 06.1527: „(...) Pacato orbe terrarum res[titut]a re publica quieta deinde n[obis et felicia] tempora contingerunt”. Por. Laudatio Turiae – Funebris oratio uxori dedicata. *Pochwała Turii – Rzymska mowa pogrzebowa ku czci żony*, wprowadzenie, przekład i komentarz M. Jońca, Poznań 2011, s. 48–49 i 75–81. Por. też A. Mastino, Orbis, kosmos, oikoumene: *aspetti spaziali dell'idea di impero universale da Augusto a Teodosio*, [w:] *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia*, Napoli 1986, s. 77–78.

⁵⁶ RIC 2, Hadr. 594, 603 (Ses/Dp: RESTITVTORI ORBIS TERRAR(VM S C)). Por. F. Schmidt-Dick, *Typenatlas...*, 2, s. 27–28. Por. J.M.C. Toynbee, *The Hadrianic School...*, s. 24–25.

⁵⁷ Zob. np. opis „ojczyzny” pióra Lukana, Luc. *Phars.* 1.186–189: „Ingens visa duci patriae trepidantis imago / clara per obscuram voltu maestissima noctem, / turrigero canos

starczą białe medaliony Tacyta (275–276) typu RESTITVT(or) REI PVBLICAE⁵⁸. W ich ikonografii rewersowej cesarz, w stroju wojskowym, z włócznią (lub berłem), podnosi z klęczek kobietę, którą zdobi korona wieżowa. Fragment inskrypcji wskazuje tożsamość spersonifikowanej wartości: Res publica. To wprawdzie świadectwo dosyć późne w stosunku do czasów Wespazjana, ale pozwala założyć, że treść jego aureusów wiąże ideę *pax*, wskazaną w napisie rewersowym, z symbolicznie zaprezentowaną w ikonografii *restitutio Rei publicae*, dokonaną dzięki akcjom cesarza. To zresztą monety wyjątkowe w opisywanej grupie numizmatów Wespazjana. Jedyne na nich – inaczej niż na pozostałych – temat inskrypcji rewersowej nie definiuje imienia przynajmniej jednego z protagonistów wyobrażenia.

W kilku emisjach monetarnych Wespazjana, na których idea *restitutio* została wskazana w inskrypcji bądź symbolizowana w wyobrażeniu, żonglowano pojęciami takimi, jak: *Roma*, *libertas*, *pax*, *Res publica*. Treść napisów i/lub detale ikonografii pozwalają za każdym razem widzieć inną beneficjentkę działań restauracyjnych władcy. Dzięki pomocnej dłoni Wespazjana powstają z klęczek *Roma*, *Libertas*, *Res publica*. Konsekwentnie przy tym był budowany wizerunek cesarza: *princeps civilis*. Zrezygnowano z możliwości sięgnięcia do wzorów dostarczanych przez monety Galby i Witeliusza. Ci władcy zaprezentowali się na niektórych rewersach z grupy tematycznej *restitutio* jako wodzowie i wojownicy. Taki aspekt ich działalności restytucyjnej, do której warunkiem niezbędnym była walka, także zbrojna, zauważono w ikonografii, odpowiednio modelując strój cesarza czy dając mu za towarzysza / towarzyszy innych wojskowych lub Romę w geście suplikacji wyciągającą dziecko ku zwycięzcy. Natomiast Wespazjan przyjął na omawianych monetach *image* cywilny. Sam nosi togę bądź jedynie krótki płaszcz, jego atrybutem staje się *rotulus* i długie berło.

effundens vertice crines, / caesarie lacera nudisque adstare lacertis (...)” tłum. M. Brożek: „Obraz mu się jawi wielki ojczyzny strwożonej, / Wśród ciemnej nocy, wyraźny, z obliczem bardzo stroskanym, / Z włosiem zsiwałym na szczycie głowy wieżystej, / Z rozwizaną czupryną, z gołymi ramionami stojącej tuż obok [...]”.

⁵⁸ F. Gneccchi, *I medaglioni romani, descritti ed illustrate*, Milano 1912, 2, Tac., nr 7; S. Estiot, *Monnaies de l'Empire romain: XII, 1. D'Aurélien à Florian (270–276 après J.-C.)*, Paris 2004, s. 31, 68 i pl. 54, nr 1586.

W omawianym zakresie sam Wespazjan okazuje się dziedzicem Augusta, za którego z klęczek podnoszona była Res publica. Flawiusz jest również pojętym uczniem swej własnej epoki, naznaczonej wojną domową i popularnością hasał *libertas*, *restitutio* oraz *Roma*. W rezultacie do wartości podnoszonych z klęczek przez Wespazjana dołączyły *Libertas* i *Roma*. Ponadto ponownie Res publica „powstaje” dzięki działaniom cesarza. Jak uprzednio nie chodzi jednak o restaurowanie państwa w jego odstonie republikańskiej⁵⁹, ale o oddanie Rzymu i całego Imperium władcy, w dodatku temu, kto okaże się godny założyciela Cesarstwa.

Wśród rozpatrywanych treści monet Wespazjana są nie tylko powtórzenia, ale przede wszystkim nowości. Owszem, inspirowano się pewną tradycją monetarną czasów pierwszego princepsa lub Roku Czterech Cesarzy. Jednak wprowadzano też innowacje. Było to skomentowanie sceny *restitutio* hasłami, w których odwołano się czy do idei znanej, a dotąd niemającej w mennictwie takiej symboliki (*pax Augusti*), czy idei zupełnie nowej w mennictwie (*Roma resurge(n)*)⁶⁰.

Wszystkie wartości, te spersonifikowane w wyobrażeniach i te przywołane w napisach monetarnych, znajdują – czy to ikonograficznie, czy hasłowo – swój punkt odniesienia w osobie cesarza. W ten sposób, głosząc ideę *restitutio*, omówione monety faktycznie prezentowały monarchiczną naturę władzy Wespazjana, ale w tym pomogły mu odniesienia do cech dobrego obywatela rzymskiego.

⁵⁹ Reminiscencje takiego rozumienia idei *restitutio Reipublicae* daje fragment dzieła dawnego dziejopisa, zob. Tac. *Ann.* 1.3: „quotus quisque reliquus qui rem publicam vidisset”, tłum. S. Hammer: „jakżeż niewielu z tych pozostało, co rzeczpospolitą widzieli!”. Por. Cass. Dio 56.44.3–4.

⁶⁰ Oryginalne hasło przypomina określenie użyte przez Propercjusza, zob. Prop. 4.1.87: „Troia cades et Troica Roma resurges”.